

historiografische studie de lezer aan zich verplicht; ze brengt hem immers nader tot het werk van Schrieke en dichtert tot de persoon van Van Leur.

C. Fasseur

J. P. Zwemer, *In conflict met de cultuur. De bevindelijk gereformeerden en de Nederlandse samenleving in het midden van de twintigste eeuw* (Dissertatie VU Amsterdam 1992; Kampen: De Groot Goudriaan, 1992, 508 blz., f65,-, ISBN 90 6140 313 8).

Rond 1965 begon voor calvinistisch Nederland een periode van ontzuiling, ontkerkelijking en geloofsafval. Binnen één segment van het gereformeerde volksdeel, dat van de bevindelijk gereformeerden, kwam echter juist toen de verzuiling pas goed op gang. Predikanten van deze richting klaagden dan ook over een tevél aan verenigingen en een toestroom van 'onbekeerden' die de ijverige vervulling van hun kerkelijke plichten zagen als 'een optelsom van al hun goede werken'. *In conflict met de cultuur* heet het proefschrift waarop Jan Zwemer promoveerde aan de Vrije Universiteit op deze tegendraadse ontwikkeling. In conflict met elkaar, zo zou men die ontwikkeling eveneens kunnen typeren, want in vergelijking met de schismatieke gesteldheid van deze kring tekent de omringende wereld zich in deze tumultueuze periode af als een oase van rusten vrede. Alleen met klein links dringt zich een vergelijking op, mede gezien de 'groene' hang naar kleinschaligheid, de belangstelling voor homeopathie en de profetische overtuiging van de ondergang van de wereld.

Zwemer heeft zich tot taak gesteld meerdere goden tegelijk te dienen. In de breedte richt zijn studie zich op het gecompliceerde kerkelijk milieu van de bevindelijken vanaf de vroege negentiende eeuw tot heden; in engere zin op de ontwikkeling van de Staatkundig Gereformeerde Partij in de jaren 1945-1970. In die zin is dit werk meer dan een nuttig vervolg op Fierets recente dissertatie over de partij van Kersten tussen 1918 en 1945. Gezien het eerste uitgangspunt valt echter te betreuren dat de ontwikkeling van de SGP niet is gezien vanuit de bredere context van het politieke krachtenveld binnen de gereformeerde wereld. Bovendien is het jammer dat zelfs een lijvig boek als het onderhavige zich beperkt tot de bevindelijk gereformeerden. Hierdoor wordt niet duidelijk waarin (en waarom) deze richting zich onderscheidde van bijvoorbeeld Kuypers gereformeerden en Hoedemakers confessioneel-hervormden, en waarom in onze tijd opnieuw een diepe kloof ontstaat tussen een opkomende 'reformatoren' en een (niet in dit boek behandelde) 'evangelische zuil'. Niettemin stelt het hier gekozen 'insiders-perspectief' de auteur in staat door een uitvoerige beschrijving van de bevindelijke 'deeltradities' grondig af te rekenen met het cliché van 'de zwarte kousenkerk'.

Wat duidelijk wordt in deze rijke studie is dat de naoorlogse ontwikkeling van de SGP als interkerkelijke partij tot circa 1970 niet meer was dan een som van haar samenstellende delen. Die 'bloedgroepen' waren regionaal gebonden, zodat naar 'ligging' de provincie Gelderland duidelijk het zwaarst en Zeeland het lichtst was, met West-Nederland daar tussenin. Zwemer adstrueert dit régionalisme aan de hand van de Zeeuwse ontwikkeling, waarmee we ons bevinden in de meest zuidelijke regio van de Nederlandse *bible belt*. Dit is een gelukkige keuze, omdat de Zeeuwse ontwikkeling al ten tijde van de uit Zeeland afkomstige Kersten een interessante afwijking vertoonde van het 'algemeen' bevindelijk patroon. In de jaren zestig kende met name Zeeland bevindelijke predikanten die een tamelijk 'ruim aanbod van de genade' preekten, en vormden in deze provincie de staatkundig gereformeerden (onder wie veel christelijke landarbeiders) plaatselijke coalities met de grote protestants-christelijke partijen en

zelfs met de partij van Drees. Dit stond haaks op het Gelderse patroon, waar de partij steunde op 'liberale' boeren. Landelijk gezien won de SGP dan ook eindjaren zestig evenveel stemmen door een toestroom van kiezers uit de ARP en CHU (bevreesd voor toenadering tot 'Rome') als ze verloor aan de VVD en met name de Boerenpartij.

Zeelands staatkundig gereformeerden ondersteunden in deze periode de reformatorische studentenbeweging 'Onderling Kontakt' die vanuit Gouda een vernieuwing van de partij voorstond. De 'jeugd' keerde zich in West-Nederland tegen het antithetisch piëtisme van de SGP als getuigenispartij. In Zeeland, zo bleek uit een illegale enquête van de afdeling Walcheren, leefde die wens naar openheid echter ook onder oudere partijleden. Die Zeeuwse kwestie leidde in de SGP tot verhitte debatten, mede omdat het hoofdbestuur geen stelling durfde te nemen. Partijleider Abma formuleerde een eigen cultuurpolitiek die verder ging dan het traditionele opkomen voor boeren, schippers, vissers en andere 'vergeten groepen'. Abma's organische maatschappijopvatting, ontleend aan Kuypers soevereiniteitsleer, leek de partij een bredere basis te kunnen verschaffen. Precies om die reden werd zij echter in Gelderse kringen van de 'Gereformeerde gemeenten in Nederland' (een ultra-orthodoxe afscheiding van Kerstens Gereformeerde gemeenten) gehouden voor 'Barthianisme'. De tragië was echter, zoals Zwemer opmerkt, dat ook de Zeeuwse vernieuwers zich van Abma afkeerden, wat uiteindelijk een dogmatisering en verrechtsing van de reformatorische wereld tot gevolg had.

Zwemer plaatst zijn betoog in zijn slothoofdstuk in het kader van de culturele interpretatie zoals door ondermeer Verrips en mij ontwikkeld met het oog op de gereformeerde 'verzuiling' van een voorgaande periode. Het mechanisme van voortdurende versplintering als resultaat van een reeks integratieconflicten tussen meer gepredestinieerde en meer verbondsmatig georiënteerde richtingen, lijkt inderdaad ook op te gaan voor de recente ontwikkeling. Illustratief vond ik met name de richtingenstrijd rond de predikanten Steenblok en Kok omstreeks 1950 in de Gereformeerde gemeente. Zwemers werk draagt in die zin bij tot een verdere onderbouwing van deze interpretatie van religieuze 'modernisering', al leunt het merkwaardig genoeg ook op een oudere sociografische traditie waarin bevindelijkheid als uiting van agrarisch traditionalisme is opgevat. Wat deze studie duidelijk laat zien is dat de tegenwoordige segmentatie in het bevindelijke milieu een reactie vormt op de nationale integratie van regionale 'liggingen' in de 'vrije' jaren zestig. Juist die *melting pot* versterkt de tegenkrachten binnen de calvinistische orthodoxie die als vanouds de Breuke Sions in het vaandel draagt.

R. van der Laarse

G. J. de Vylder, *Trade policy and the search for textile markets. The case of the Benelux and India 1945-1992* (Dissertatie KUB Tilburg 1992; Tilburg: Tilburg University Press, 1992, xiii + 329 blz., f65,-, ISBN 90 361 9715 5).

Niet als de landbouw is de textiel een sector waarin protectionisme al sinds jaar en dag hoogtij viert. De textielindustrie is ook vaak beschouwd als potentiële stuwende kracht achter de economische groei van ontwikkelingslanden. Wie belangstelling heeft voor handelspolitiek of ontwikkelingsvraagstukken zal zich dan ook aangetrokken voelen tot een historische studie van de recente, na-oorlogse handelsrelaties tussen de Beneluxlanden en India in de textielsector.

Maar helaas moet zelfs een liefhebber enig geduld en vooral clementie hebben met dit werk. Geduld, omdat hem pas op pagina 28 eindelijk (gedeeltelijk) antwoord wordt gegeven op die ene, toch wel prangende vraag: wat was (en is) nu eigenlijk de economische betekenis van de handel in textiel tussen de Beneluxlanden en India? Als dan blijkt dat in 1961 het Nederlandse aandeel in de totale Indiase textieluitvoer 1,9 procent bedroeg en dat van België 0,5 (terwijl het